

O S V R T I

BYZANTINOSLAVICA. Revue internationale des études byzantines. Vydává Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV. Rédigée, avec la collaboration de spécialistes des principaux centres de byzantinologie et la conseil de rédaction, par ANTONÍN DOSTÁL. Membres du conseil de rédaction: J. Dolanský, J. Eisner, B. Havránek, V. Hrochová, J. Kurz, M. Loos, M. Paulová, F. Tauer, B. Zástěrová.

Poslije neželjena prekida u prikazivanju ovog vrijednog časopisa koji je namijenjen bizantologiji uopće i bizantsko-slavenskim odnosima u području jezika i književnosti (v. Slovo 1 i 4—5) ovdje prikazujemo posljednja godišta, tj. ročnik XXV (1964) — XXX (1969). Osvrćemo se, kao i u prijašnjim godištim, samo na one priloge koji su u vezi sa znanstvenim interesom našega časopisa.

ROČNIK XXV (1964)

E. FOLLIERI i I. DUJČEV, *Il calendario in sticheri di Cristoforo di Mitilene* (1—36). Ovaj prilog sastoji se od dva dijela. U prvom autorica E. Follieri obrađuje grčki tekst kalendara u stihirima Kristofora iz Mitilene, jednog od najboljih bizantskih pjesnika XI st., dok drugi sadrži osnovne podatke i uvodne napomene I. Dujčeva uz slavensku verziju spomenutog kalendara koja je sačuvana u jednom rukopisu srednjobugarske redakcije, prepisanom u manastiru Slatina u Moldaviji g. 1583. (danas u biblioteci Akademije u Bukureštu). Grčki tekst kalendara bio je dosad samo djelomično izdan, pa ga je stoga E. Follieri ovdje kritički izdala zajedno sa slavenskom paralelom koju je priredio I. Dujčev.

B. G.

V. TKADLČIK, *Le moine Chrabr et l'origine de l'écriture slave* (75—92). Autor se zalaže za konačno rješene problema vezanih uz početke slavenskog pisma na osnovi historijskih svjedočanstava. Drži da je jedan od razloga manjkavog znanja o porijeklu slavenskih pisama precjenjivanje uloge paleografije na štetu historijske metode. Zbog toga je ovdje pažnju posvetio izvanredno važnom spomeniku — Hrabrovu traktatu »O pismenehъ«. Tkadlčikova je analiza dala značajne rezultate, koje rezimiramo:

Slaveni su prije ćirilometodske epohe pisali grčkim pismom »bez ustrojenija«. Ovo pismo nije imalo dodatnih slova za specifične slavenske glasove, niti je grčki alfabet bio postupno popunjavan znakovima za ove glasove, tako da bi se slavensko pismo konstituiralo malo-pomalo prije Konstantina-Ćirila. Zato nije moguće pretpostaviti da je ćirilica nastala u pretćirilometodsko doba. Tek je Konstantin-Ćiril stvorio prve znakove za slavenske glasove, i to — prema Hrabrovu svjedočanstvu — 38 slova. Prema tome on nije stvorio samo znakove za specifične slavenske glasove, koji se nisu mogli izraziti grčkim alfabetom (a bilo ih je 14), nego i za foneme koji su bili zajednički grčkim glasovima, pa su se mogli dobro izraziti i grčkim znakovima. Iz ovoga je potpuno jasno da je Konstantin sastavio glagoljicu i da je glagoljica slavensko pismo koje Hrabar brani u svojoj apologiji.

Najinteresantnije je autorovo zaključivanje da neprijatelji glagoljice nisu bili Grci, kako se još često drži, nego učeni Slaveni na čelu sa samim Simeonom. Hrabar ih napada, jer oni, navikli na grčki alfabet, odbacuju glagoljicu kao teško i strano pismo i nastoje slavenska djela po-

novno pisati s 24 grčka znaka, tj. s grčkim alfabetom »bez ustrojenija«. Danas izgleda čudno i nevjerojatno da su Hrabrovi suvremenici u Bugarskoj pokušavali odbaciti tako savršeno slavensko pismo kao što je bila Konstantinova glagoljica i ponovno se vratiti nekorektnom pisanju slavenske riječi prije Konstantinova izuma. Stvar postaje blaža kada se podsjetimo da se i u Moravskoj za vrijeme Ćirila i Metodija pisalo latinicom »bez ustrojenija«, da je to isto učinio i autor Frizijskih listića, a istim je pismom pisana i cijela stara češka književnost. A Simeon, koji ima velike zasluge za bugarsku književnost »zlatnog doba«, nije preporučivao prebacivanje slavenskih knjiga s glagoljskog na grčko pismo samo zato što je ovo bolje poznavao, nego je to činio i u dobroj namjeri da bi se ćirilometodsko djelo proširilo među bugarske Slavene. Glagoljica, nepoznato i teško pismo, bila bi glavna prepreka prodiranju slavenske kulture i pobjedi slavenske ideje u Bugarskoj, što za Simeona ne bi imalo samo kulturne nego i političke posljedice. Hrabar, međutim, na ovaj problem nije gledao sa Simeonova gledišta, nego s gledišta profesionalnog lingvиста, koji nije mogao dopustiti da se genijalni izum Konstantinov odbaci, a slavenske knjige obezvrijede grčkim pismom »bez ustrojenija«. Na to Tkadlčik nadovezuje problem ćirilice. Ćirilica je nastala uskoro poslije Hrabrove apologije (oko 893. god.), kao kompromis između Hrabrova (koji joj je dao teoretsku osnovu) i Simeonova gledišta. Autor joj je najvjerojatnije Konstantin Bugarski, dok se pod imenom Ćrnorisca Hrabra po svoj prilici krije Naum. Naum i Kliment su ostali vjerni pismu svojih učitelja i njihovoj se odanosti i aktivnosti treba zahvaliti procvat glagoljske pismenosti u Makedoniji.

STOJAN V. LAZAREVIĆ, *An Unknown Early Slavic Modal Signature* (93—108). Ovo je jedan od članaka koje je autor posvetio jednom od najinteresantnijih crkvenoslavenskih muzičkih rukopisa — *Stihiraru* Highlandskog samostana s Atosa. Ovaj spomenik iz 12. st., istočnoslavenske redakcije, pisan u oblasti Novgoroda,

sadrži pjesme za crkvenu godinu od Cvjetnice do Duhova. Autor obrađuje neke muzičke strane spomenika, značajne i za opću problematiku stare slavenske muzike.

VLADIMÍR VAVŘÍNEK, »*Ugьrь-skyjь korolь*« dans la vie vieux-slave de Méthode (261—269). Autor raspravlja o sastanku poglavara moravske crkve Metodija s »ugarskim kraljem« u Podunavlju, opisanom u ŽM, 16. U suvremenoj ćirilometodskoj znanosti ova se zgoda drži dovoljno vjerodostojnom i obično interpretira u značenju da se Metodije na povratku sa svoga puta u Carigrad (ŽM, 13) u jednom mjestu kraj Dunava sastao s vođom neke ugarske horde, koje su već u ovo vrijeme prodirale u Panoniju. A. Brückner je, međutim, o ovom mjestu staroslavenskog žitija iznio posve drugačije mišljenje: pridjev *ugьrьskiyi* samo je interpolacija kasnijeg prepisivača ŽM kojim je on samovoljno nadopunio original *korolь*, ne shvaćajući pravo značenje ove riječi, koja označava franačke suverene, a u konkretnom slučaju (ŽM, 16) Karla III (A. B., *Die Wahrheit über die Slavenapostel*. Tübingen 1913). Vavřínek je nadopunio ovu interpretaciju ŽM, 16 i pokazao da je ona prihvatljiva. Najprije je odbacio pokušaj povezivanja Metodijeva povratka iz Bizanta i njegova sastanka s »ugarskim kraljem«. Metodijev je biograf, naime, nastojao događaje iznositi što točnijim kronološkim redoslijedom, a spomenuta dva događaja opisana su u 13. i 16. poglavlju ŽM. Nadalje autor pobija argumente autora koji svoju tezu o Metodijevu sastanku s »ugarskim kraljem« potkrepljuju viješću o Konstantinovu susretu s Ugrima, opisanom u ŽK, 8. Usporedba dviju epizoda govori u pravo suprotno, jer dok su u ŽK, 8 Ugri divlji i poganski barbari, Metodije se u ŽM, 16 susreće s velikim kršćanskim suverenom. Autorova analiza historijskog položaja mađarskih plemena i njihova prodiranja u dunavski prostor također isključuje hipotezu da se u ŽM, 16 radi o Ugrima. Upadi mađarskih plemena u Panoniju u 80-im godinama 9. st. još su vrlo rijetki, a i oni su popraćeni divljaštvom i krvoprolićima, dok

se ne može još ni govoriti o nekom vrhovnom mađarskom vladaru, pogotovu »kralju«, koji bi pozvao k sebi kršćanskog nadbiskupa i ponašao se prema njemu na način opisan u ŽM, 16. Vavřínek je detaljno ispitao i hijerarhiju tituliranja pojedinih vladara (bizantskih, franačkih, slavenskih) u ŽK i ŽM, osobito upotrebu naziva *korolъ* u ŽM, i utvrdio da se on u svim slučajevima (ima ih četiri) odnosi na franačke suverene (etimologija iz imena Karlmann), osim u ŽM, 9 kada imenuje slavenskog vladara, po svojoj prilici Svatopluka, što se može pripisati kasnijim prepisivačima. U tom je značenju potrebno shvatiti i upotrebu naziva *korolъ* u ŽM, 16. Očigledno je da je epizoda u ŽM, 16 izvorno sadržavala samo naziv *korolъ*, koji je bez bilo kakvog epiteta označavao franačke vladare (u značenju bizantskog $\rho\eta\zeta$), a da mu je kasniji prepisivač, iz vremena nakon pada Velikomoravske države pod napadom Mađara, ne znajući više pravo značenje koje je literarna škola Cirila i Metodija u Moravskoj pridavala ovoj riječi i ne razumijevajući tekst u ŽM, 16, samovoljno dodao pridjev »ugarski«. Što se tiče osobe franačkog kralja u ŽM, 16, i u tome je Brücknerova teza uvjerljiva: riječ je o franačkom caru Karlu III, koji se u jesen 884. god. zbog mirovnih pregovora sastao (nakon rata moravskog kneza i Arnulfa u god. 882—883) sa Svatoplukom. Svatopluk je vjerojatno za ovaj susret poveo sa sobom Metodija, najvišeg predstavnika moravske crkve, kako bi još jednom naglasio kršćanski karakter svoga kraljevstva. ŽM je apološki djelo, pisano ubrzo poslije Metodijeve smrti u obranu njegove djelatnosti i slavenske stranke u moravskoj crkvi u borbi protiv napada franačkog klera. Epizoda susreta Metodija i franačkog cara Karla III, opisana u ŽM, 16, ima cilj da pokaže neprijateljima slavenske moravske crkve kako je njezin vrhovni poglavar za svoju misiju i djelo među Moravljanima dobio oslonac i u franačkom suverenu.

STOJAN V. LAZAREVIĆ se u članku *A Contribution to the Study of Mediaeval Slavic Palaeography*

(279—287), koji je nastavak njegovih dviju ranijih studija (*An Unknown Early Slavic Modal Signature, Byzantinoslavica XXV, 1/1964, 93—108* i *Some Abbreviations and Their Interpretation in Early Church Slavonic Manuscripts, Indiana Slavic Studies III, 1963, 42—53*), ponovno vraća *Stihiraru* Hilendarskog manastira iz 12. st. Zbirka, koja pruža mogućnosti za proučavanje slavenske muzičke problematike, isto tako nameće i neke probleme iz slavenske paleografije. Autor s paleografskog aspekta proučava neka mjesta u rukopisu prema njegovu faksimilskom izdanju *Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica. A. Sticherarium. Codex Monasterii Chilandarici 307. Monumenta Musicae Byzantinae (Ser. Principale, Copenhagen 1957, vol. V)* i daje primjedbe na dva tekstološka problema.

I. P.

ROČNIK XXVI (1965)

L. HAVLÍK, *The Relationship between the Great Moravian Empire and the Papal Court in the years 880—885 A. D. (100—122)*. Autor osvjetljava odnose između Velike Moravske i papinske kurije, ali je zahvatio daleko veće vremensko razdoblje od onoga koje navodi u naslovu, tj. sve od Rastislavova zahtjeva za misionarima iz Rima oko 862. god. Na osnovi historijskih ispitivanja, autor je detaljno prikazao ove odnose u kontekstu vrlo složenih međusobnih dodira i interesa Franaka, Bizanta, Rima, Velike Moravske i Bugarske. U osnovnim je crtama tako obradio i razvoj moravske crkve i države. Njegova je ocjena da su odnosi između Velike Moravske i Rima bili određeni prije svega obostranim praktičnim političkim interesima. Moravska, izložena neprestanoj opasnosti od Franaka, trebala je i tražila pomoć Rima. Bizantski udio pomoći sveo se s vremenom samo na kulturnu misiju, pa se papinska kurija pokazala kao daleko korisniji i moćniji suradnik. S druge strane, pape su pomažući moravske knezove također čvrsto slijedile svoje poznate političke ciljeve.

I. P.

J. POŠVÁŘ, *Die byzantinische Währung und das grossmährische Reich* (308—317). Autor pokušava odgovoriti na pitanje koji je monetarni sistem (Währungssystem) vrijedio u Velikoj Moravskoj. On smatra da je to bio bizantski sistem kojim se, prvenstveno u vanjskoj trgovini, služila u to doba gotovo čitava jugoistočna i zapadna Evropa sve do Franačke. Za to imamo i izričitih potvrda u suvremenom spisu »Zakon sudnyj ljudem« i u latinskom dokumentu iz X st., tzv. Raffelstettenskoj carinskoj uredbi, koja je vrijedila za područje oko Dunava. Unutrašnja se trgovina odvijala najvećim dijelom u okviru robne razmjene, ali autor pretpostavlja da je i za domaće tržište morao postojati neki sistem, najvjerojatnije bizantski s franačkim elementima, budući da domaći, velikomoravski novac nije bio poznat. Autor također ne isključuje mogućnost plaćanja u rupčićima (Tüchel-Währung), premda za takav način plaćanja ima potvrda tek iz druge polovice X st. u izvještaju Ibrahima ibn Jakuba.

J. CIBULKA, *Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyryllus und Methodius in Mähren* (318—364). Autor iznosi tezu, koju vrlo opširno i dosta uvjerljivo argumentira, da su sv. Braća došla u Moravsku 864. g., a ne 863. Do te godine došao je autor vrlo komplikiranim računanjem. Polazna mu je i jedina uporišna točka pri tom bio datum dolaska Braće u Rim, kamo su prema vjerodostojnim izvještajima, stigli u prosincu 867. g. Od tog datuma autor je najprije odbio 40 mjeseci koliko je, kako se to gotovo općenito drži, trajao boravak sv. Braće u Moravskoj. Tako je došao do sredine mjeseca kolovoza 864. g. od kojega još treba oduzeti vrijeme trajanja puta u Rim i zadržavanje kod Kocelja i u Veneciji. Prema autorovim proračunima, koji se temelje na izračunavanju dužine puta u kilometrima i vremenu koje je bilo potrebno da se taj put prevali, Braća su na putu do Rima provela oko mjesec dana. Za zadržavanje kod Kocelja i u Veneciji mogla su potrošiti najviše mjesec i pol, i to mjesec dana kod Kocelja i pola mjeseca

u Veneciji. Kad je sve to odračunao od kolovoza 864. g. dobio je tek početak lipnja iste godine. Prema tome, kad bi se čak pretpostavilo, premda za to nema posebnih razloga, da su put i prekidi puta trajali dulje od spomenutog roka, još uvijek ne bismo došli do 863. g. Budući da za dolazak Braće u Moravsku nije bio određen nikakav termin, autor smatra da Braća nisu poduzimala put zimi, nego da su krenula na put u proljeće oko mjeseca travnja. Ako su pak za put potrošila, kako je izračunao autor, oko 6 tjedana, onda su u Moravsku stigla negdje polovicom svibnja, dakle opet u drugoj četvrti 864. godine koju bi prema tome trebalo označiti kao godinu početka moravske misije.

B. G.

ROČNÍK XXVII (1966)

B. HAVRÁNEK, *Antonín Dostál* (1—6). Ovaj je broj posvećen uglednom češkom slavisti i bizantologu Antonínu Dostálu u povodu njegova 60. rođendana. O njegovu djelovanju i radovima napisao je uvodni članak profesor Havránek.

O. KRÁLÍK u studiji *Vozniknovenie 1-go staroslavjanskogo »Žitija Vjačeslava«* (131—163) vraća se na sporne probleme o mjestu, vremenu postanka, predlošku i autorstvu te legende. Na osnovi komparativne i književno-povijesne analize teksta zaključuje da je I. stsl. legenda nastala u doba sv. Vojtjeha u dvojezičnoj — ne češkoj — sredini i da ju je napisao nepoznati benediktinac prema predlošku koji se nije sačuvao (označuje ga sa »X« i u zasebnoj radnji njegov je tekst pokušao rekonstruirati). Kao i u svojim prijašnjim raspravama, autor nastoji pokazati da je I. stsl. legenda nastala 80-tih godina X st. (a ne 40-tih ili 60-tih). Glavni mu dokaz za to daje uspoređivanje sa dvije latinske legende — Kristianovom i Gumpoldovom. Kristian je svoju legendu pisao prije drugog Vojtjehova odlaska s praške biskupske stolice (oko 995), a Gumpold poslije ravske dispute i prije smrti njemačkog cara Otona II (982—983). Kristian pokazuje da se u njegovu doba od osnovne Večeslavove legende otcijepila po-

sebna grana koja je predstavljena u I. stsl. legendi i u legendi Laurentiusa (Vavřinca). Otcjepljenje nije nastupilo ni u jednom od ta dva spomenika nego u njihovu zajedničkom predlošku »X«. Kristianu su bile poznate i »X« i I. stsl. legenda. Kod Gumpolda međutim nema ni najmanjeg traga poznavanja te legende, koja je zapravo radikalna prerada legende »Crescente fide«. Po autorovu mišljenju to je zato što ona u Gumpoldovo doba još nije postojala, jer je poznato da je Gumpold imao na raspolaganju sve poznate izvore o sv. Većeslavu. To znači da je I. stsl. legenda, odnosno njezin predložak »X«, nastala u doba između Kristianove i Gumpoldove legende. — Blijed i beskrvan ton pričanja pokazuje nadalje da je autor I. stsl. legende i po vremenu i po mjestu bio znatno udaljen od događaja. Npr. opis Dragomire upadljivo je nalik na Ljudmilu: ona se odlikuje dobročinstvima i prikazana je gotovo kao mučenica, a u ostalim svećevim legendama (osim Laurentiusove) Dragomira je velik protivnik kršćanstva i vlastitog sina. To je zato — misli Králík — što je pisac poistovjetio Dragomiru s Ljudmilom. Takvu grubu pogrešku ne bi mogao učiniti domorodac, čovjek iz češke sredine. Za tu sredinu ne govori ni spominjanje biskupskog »notarius«, jer je ta funkcija bila rijetka u 10. stoljeću u srednjoj Evropi, poznata samo u nekim socijalno visoko razvijenim sredinama (npr. u Italiji). Králík se zadržava i na argumentima kojima je Vondrák dokazivao hrvatsko podrijetlo I. stsl. legende, ali ih ne smatra dovoljno čvrstim. Vojtjeh je, po Králíkovu mišljenju, bio inicijator procvata legendarne literature o sv. Većeslavu poslije g. 980, jer je želio da svećev kult dobije i međunarodni karakter. Stoga je kod slavnih inozemnih pisaca naručivao svećeve životopise. Pisac I. stsl. legende jedan je između monaha koje je sv. Vojtjeh doveo u Češku za samostan koji je namjeravao osnovati.

A. N.

R. DOSTÁLOVA, *Μεγάλη Μοραβία* (str. 344—349). Porijeklo imena koje označava historijsku formaciju, danas rado nazivanu Moravskim carstvom (Das grossmährische Reich)

oduvijek je pobuđivalo interes medievista. Izražena je ideja da ime označava moćnu državu u srednjovjekovnoj Evropi (M. Paulová), odnosno da je toponim jakog utvrđenja, dvorca Svatoplukova (F. Robenek). U posljednje vrijeme je R. Jakobson tražeći svjedočanstvo iz staroslavenske književnosti tvrdio da se ovdje radi ne samo o gradu ili dvorcu, nego dapače o glavnom gradu, a čime se rješava i sporno pitanje titule Klimenta Ohridskoga kao biskupa Veličkoga, jer da je riječ o Veligradu, današnjem toponimu Velká nad Veličkou u Moravskoj.

Autorica je, međutim, i ranije — polazeći od istraživanja hrvatskoga povjesničara G. Manojlovića, koji je smatrao da se epitet megálē upotrebljavao za označavanje starine, starodrevnosti — pokušala objasniti kako ovaj termin označava staru državnu tvorevinu nastalu ujedinjavanjem nekoliko samostalnih plemena. Sakupivši napokon paralelna mjesta iz grčkih i suvremenih bizantskih izvora, ona dokazuje da je pojam *Μεγάλη Μοραβία* kao geografsko-politički termin porijeklom bizantski, a nastao na tradiciji geografsko-političke terminologije antike. Za razlikovanje dviju Morava, jedne na graničnom dijelu s Bizantom, i druge u srednjoj Evropi, počeo se upotrebljavati na temelju antičke tradicije ovaj epitet jedino radi razlikovanja dvaju istoimenih teritorija.

J. B.

P. RATKOŠ, *L'ére d'Antioche et l'ére de Constantinople dans quelques oeuvres vieux slaves* (350—357). Autor razmatra problem kronologije slavenskih pisanih izvora koji su nastali u kulturnoj sferi Bizanta u toku 9—10. stoljeća. Najprije analizira kronološke podatke da bi ustanovio o kakvim se kronološkim računima radi. Od 6—10. st. u bizantskom carstvu poznate su slijedeće ere: 1. carigradska era koja broji 5508 g. od stvaranja svijeta do utjelovljenja i 5509 do Kristova rođenja; epoha počinje 1. rujna; 2. aleksandrijska prvotna era (koja se, ponekad s nepravom, miješa s antiohijskom) po kojoj su od stvaranja svijeta prošle 5492 odnosno 5493 godine; epoha počinje 29. kolovoza; 3. druga aleksandrijska era: nju prvi put spominje

Sextus Julius Africanus koji je dovršio svoju kroniku 221; prema njemu treba brojiti 5500 g. do Kristova rođenja i 5531 (a ne 5533) do raspeća. »U datiranju staroslavenskih spomenika ne može se zadovoljiti računanjem carigradske ere. U IX st. upotrebljava se također još jedan drugi način kronološkog računanja. Suvremena historija pozna kršćansku ili mističnu eru prema kojoj je od stvaranja svijeta prošlo 5500 godina. Ali u IX st. Georgije Hamartol iz Carigrada i poslije njega Anastasije Bibleotekar iz Rima zovu je antiohijskom erom. Epoha antiohijske ere počinje 25. ožujka, tj. na Blagovijest ili utjelovljenje Krista. Rođenje pada 5501. g. antiohijske ere.« Dosad se nije znalo da je druga antiohijska era što se tiče broja godina identična s kršćanskom i antiohijskom. Usporedi li se antiohijska era s carigradskom i aleksandrijskom prvotnom, vidi se da ona predstavlja aritmetičku sredinu sa ± 8 godina razlike pa je moguće da je nastala dedukcijom iz tih dviju starijih potvrđenih već u 5—6. st. Prvi spomen antiohijske ere nalazi se u 9. st. kod kroničara Georgija Hamartola, zatim kod Nikefora carigradskog biskupa i kod Anastasija Bibliotekara, Konstantinova prijatelja. Tako se između 800—950. g. u bizantskom carstvu upotrebljava carigradska era — neke vrsti službena era — ili antiohijska kojom se češće služe svećenici-historičari. Konstantin Porfirogenet služi se oficijelnom carigradskom erom. Staroslavenske izvore promatralo se uvijek u svjetlu carigradske ere, a neke kontradikcije koje su zbog toga nastale objašnjavane su pogreškom pisara koji su prepisivali s glagoljice na ćirilicu. Autor smatra da staroslavenske izvore treba istražiti nemaju li oni jednako tako kronoloških indikacija prema antiohijskom računanju. U tu svrhu ispitao je Hersonsku legendu (Skazanie ob obreteniji moštej sv. Klimenta) i O pismenehъ črnorisca Hrabra i u njima našao tragove antiohijske ere. Upozorava na rusko djelo »Povjest' vremennyh ljet«, u kojem misionar, bizantski filozof, tvrdi da je od stvaranja svijeta do utjelovljenja prošlo 5500 godina. Ratkoš uz to spominje djelo nastalo poslije Konstantinove smrti — to je

Pohvala Konstantinu-Ćirilju koju je redigirao Kliment. Ne zna se koji je datum naznačen u arhetipu Pohvale, no autor smatra da je to 6369. g. prema antiohijskom računanju. Rukopise Pohvale podijelio je u 2 grupe: a) rukopisi koji imaju godinu 6377. prema carigradskom računanju (5 rukopisa srp. i rus. redakcije), i b) najstariji rukopis Pohvale (13—14 st.) koji se čuva u Rumjancovljevu muzeju a ima zabilježen datum i mjesec no nema godine, premda je ta — kako to proizlazi iz teksta — bila označena u originalu: »v' lét' ot' s'zdanija vsego mira (?) mēseca febrērē v' 14. den'. Autor smatra da je prepisivač morao naići na godinu 6369. i da ju je — ne znajući kako da to objasni — jednostavno preskočio. Već u Žitiju Metodijevu, koje je redigirano u Velikoj Moravskoj 885, nema kronoloških nesigurnosti i Metodijeva smrt uvijek je u terminima carigradske ere. To se objašnjava užim vezama bizantskog dvora i Metodijeve okoline. Autor zaključuje da u općoj historiji Evrope u 9. i 10. st. treba svakako računati i sa antiohijskom erom.

I. M.

ROČNIK XXVIII (1967)

A. VAILLANT, *Une homélie de Constantin le Prêtre* (68—81). Autor ovdje izdaje prema tri ćiriljska rukopisa iz XIII—XIV st. kritički tekst jedne od nedjeljnih homilija Konstantina Prezbitera koje su nastale oko g. 894, a poznate su pod naslovom *Komentari*. Uz stsl. tekst autor je dao i francuski prijevod, te naveo grčke izvore kojima se Konstantin Prezbiter služio pri sastavljanju svojih homilija na nedjeljnja evanđelja.

B. G.

J. VLÁŠEK, *Quelques notes sur l'apologie slave par Chrabr (Essai d'une conception nouvelle)* (str. 82—97). Unatoč mnogobrojnim djelima posvećenim Hrabru, autoru rasprave *O pismenehъ*, mnoga pitanja o autoru još nisu riješena. Autor studije pokušava s jednog posebnog stajališta osvijetliti neka pitanja o djelu. On pokušava utvrditi prvotni, originalni tekst na temelju rekonstrukcije; a zalaže se za stilsku i pro-

zodijsku analizu teksta. Ponajprije predlaže čitanje zanemarujući »jerove« u slaboj poziciji, predlaže čitanja pojedinih ponovljenih riječi (koje su iz prijepisa nestale), iako svoj postupak smatra tek radnom hipotezom.

Polazeći od posljednjeg odlomka u kome pronalazi ritamsku shemu potpuno zatvorenu i strukturiranu u čvrst sistem, jednako u strofama (α , β , γ) kao i u stihu (shema: 15—15—8; 14—14—7; 15—15—8). Slično je i u drugom dijelu Hrabrove rasprave (B), odnosno prvom (A), koji i zadaje najviše poteškoća za rekonstrukciju. Kompozicija rekonstruiranoga teksta je vrlo jednostavna: dijeli se u tri simetrična dijela (Uvod, Prigovori, Zaključak), a koji se opet dijele u tri odlomka. Autor smatra da je originalni tekst pretrpio znatne promjene: pojedini su pasusi pre-rađivani, pa je nešto dodavano, a nešto ispuštano. Tome treba zahvaliti i nejasnoću o kojem je pismu, zapravo, riječ. Autor smatra da je u prvotnom tekstu bila riječ o glagoljici, originalnom Konstantinovu pismu, dok je dodatak gdje se govori o sličnostima pisama hebrejskoga, grčkoga i slavenskoga kasniji dodatak. Tvorač rekonstruiranoga dijela (prema autoru Hrabar A) bio je odličan stilist i racionalan filozof, kojega se osjećaj za novo očituje i u novom jeziku koji izostavlja »jerove« u slaboj poziciji, a jednako tako prihvaća i aleksandrijsko računanje vremena kao praktičnije. Hrabar B, tj. autor proširenog dijela apologije, bio je intelektualac svoga vremena koji prihvaća i način mišljenja svoje epohe. Tekst A (rekonstruirani) nastao je nakon 863. u doba gubljenja glasovne vrijednosti »jera«, dok je tekst B, prerada i proširenje teksta A, nastao vjerojatno na istom teritoriju u času kad je trebalo obraniti slavensko pismo, sada već ćirilicu, ali svakako prije 1348. godine, od kada potječe prvi i najstariji prijepis.

J. B.

I. GÁLÁBOV, *La rotonde de Syméon dans l'histoire du vieux-bulgare littéraire* (str. 98—117). Autor je odabrao one epigrafske spomenike Simeonove crkve u Preslavu kojih je čitljivost nedvojbeno. To su natpis Pavla Hartofilaksa, natpisi na kera-

mičkim pločicama, Tudorin nadgrobni natpis i ćirilski tekst jedne dvojezične grčko-slavenske ploče. Na tim spomenicima promatra: 1) pojavu *jera* koji stoji ne samo na mjestima na kojima je etimološki opravdan nego i na mjestu *jora* kao i u *jery*, 2) *jer* u vezi s likvidama *r* i *l* i 3) pojavu znaka Δ na mjestu nazala ϵ iza suglasnika i samoglasnika. — Po mišljenju autora ovdje se radi o jednom *ortografskom sistemu* koji je regularan za jednu grupu ljudi koji su imali veze sa Simeonovom crkvom. Potvrdu za vezu *er* i *el* u ovim spomenicima tumači kao pojavu koja je poznata još u primjerima protobugarskih natpisa koji kronološki stoje prije pismene tradicije Solunske braće. Ova tradicija formirana je na osnovi drugog dijalekta, pa je prema tome i upotreba jednog poluglasa, tj. *jera*, osnovana na dijalektalnoj bazi onog kraja gdje su navedeni epigrafski spomenici i nastali. Upravo se na teritoriju prvog bugarskog carstva susreću dva dijalekta formirana još u transdunavskoj epohi — jedan *sjeverni* koji se reflektira u mezijskim dijalektima gdje su sačuvana dva *jera* i drugi *južni* od kojega su ostali danas samo izolirani dijalekt Erkeča i Tetevena u kojem su se oba *jera* pretvorila u jedan vokal koji se danas kad je nagašen izgovara kao otvoreni ϵ . Epigrafski materijal Preslavske crkve reflektira, što se tiče *jerova*, stanje južnoga dijalekta. Prema tome radi se o fonetskim crtama koje su stare i koje su logično sistematski primijenjene.

Napomenute ortografske osobine promatra Gálábov i na tzv. ćirilskom Makedonskom listiću. On dovodi ovaj spomenik u vezu s aktivnošću jednog te istog literarnog centra, tj. Preslavskog, i pomiče datiranje Makedonskog ćirilskog listića u X st. Osim toga autor upućuje na to da se ova pravopisna reforma nije mogla dogoditi bez pristanka preslavskih suverena koji su bili u neposrednoj blizini »zlatne crkve«. Autor također iznosi kompliciranu situaciju u kojoj se vršila kristijanizacija u Bugarskoj u konkurenciji između Carigrada i Rima i uvodila ćirilica kao službeno pismo u Bugarskoj. On ovdje također tumači neka mjesta iz traktata monaha Hrabra i

primjenjuje ih na stanje pismenosti koje se stvorilo upravo u Preslavu nakon kristijanizacije kada se stvarao sistem ćirilice. Grčko pismo »bež ustroenič« već je prije primjenjivano adaptirano za slaveno-bugarske potrebe koje je kasnije dobilo ime ćirilica. Ona mjesto iz traktata koje govori o potrebi manjeg broja slova nego ih je stvorio Ćiril govori, po Ćalābovu, upravo o toj promjeni na dijalektalnoj bazi koja uključuje u sebi smanjeni broj fonema. Evoluciju događaja oko formiranja pisma rekonstruira po nekim indicijama i svodi na djelovanje triju struja: *ekstremnu* — podržavanu školom preslavske crkve i inspiriranu od Simeona — koja je zahtijevala ne samo zamjenu glagoljske azbuke preuđenim grčkim alfabetom nego i približavanje literarnog jezika živom jeziku regije bugarske prijestolnice; *drugu* struju koja pokušava da se sačuva netaknuta ćirilometodska baština, *treću*, *kompromisnu*, koja je za upotrebu već tradicionalnog pisma, ali prikladno adaptiranog, i upotrebu dva jera. Po tome najbliži su nastavljači djela Ćirila i Metodija upravo Kliment i Naum koji ne ostaju u centru države, nego su poslani u Makedoniju. Suvereni u Preslavu uzimaju u obzir situaciju u centru države i ne dozvoljavaju formiranje literarnog jezika baziranog na jednom od dijalekata bugarske periferije. Preslavsku struju predstavlja Konstantin Preslavski, učenik Ćirila i Metodija, koji ne dijeli sudbinu Klimenta i Nauma i ostaje u Preslavu. Principi preslavske škole pojavljuju se i u seriji srednjobugarskih spomenika. No iako se ovdje ne razmatraju razvojne etape ovog ortografskog sistema, već sada je jasno, govori autor, da je razvoj događaja ovisan o sudbini prvog bugarskog carstva. Padom Preslava i njegovih suverena nestaju moćni projektori reforme vezane uz crkvu.

Pojava jednog jera u srpskim ćirilskim spomenicima i upotreba znaka Δ za mali nazal u nekim spomenicima tumači se historijskim vezama između Srba i Bugara u IX—X st., osobito za vrijeme Simeona, pa prema tome prototipovi starih spomenika srpske srednjovjekovne literature vuku korijen iz Preslava. Ruskim pak spomenicima koji kon-

sekventno čuvaju dva reducirana vokala služe kao uzorci oni spomenici stare bugarske škole u kojima je sačuvana razlika dvaju jerova. Trag utjecaja ortografske preslavske crkve vidi se u preferiranju Δ umjesto δ u ruskoj ortografiji.

O sličnoj temi proširenoj na južnoslavenski teritorij vidi: O. Nedeljković, Poluglasovi u staroslavenskim epigrafskim spomenicima, Slovo 17, Zagreb 1967, str. 5—36.

N. L.

P. RATKOŠ, *Über die Interpretationen der Vita Methodii* (118—123). Svojim tumačenjem spornog mjesta u gl. XVI VM, gdje je govor o »ugarskom kralju«, autor pokušava dovesti u pitanje Brücknerovu hipotezu, koju je u posljednje vrijeme obnovio i podržao V. Vavřínek, a prema kojoj bi pod izrazom *korolb* trebalo razumjeti franačkog kralja, konkretno Karla III, dok bi pridjev *ugr̃b̃skyj̃b* bio kasnija interpolacija. Služeći se analogijom prema latinskom *rex* i grčkom βασιλεύς koje je u dokumentima 9—10. st. potvrđeno i kao apelativ u značenju »vladar, vojskovođa« (*rex* npr. za staromađarske vođe Dursáca, Bugata i Taxisa), te navodeći primjere iz VM IX gl. gdje je *korolb* upotrebljeno jednako za moravskog kneza kao i za njemačkog kralja, autor u prvom redu dokazuje da stsl. *kralb* nije služilo isključivo kao titula za franačkog vladara, nego se upotrebljavalo i kao opća oznaka za slavenske i mađarske vladare i vođe. U potvrdu ovog posljednjeg autor donosi dva primjera iz mađarske administrativno-političke terminologije koji ujedno svjedoče za postojanje titule »kral̃b̃ ugr̃b̃skyj̃b«. Prvi dolazi u prijepisima grčke Vesprenske povelje koja je nastala na mađarskom terenu između 990—1002. g., a glasi gotovo identično sa spomenutim mjestom u VM *král páses Úggrias*, dok je drugi sačuvan na donjem dijelu mađarske krune, koji je kao kneževski dijamem prije g. 1074. poklonio knezu Gezi bizantski car Mihael Dukas. Tu je uz lik mađarskog vladara urezan natpis *Geovitzas králes Turkias*, gdje riječ Turska prema tadašnjem bizantskom običaju označuje Mađarsku.

U vezi s Brücknerovom hipotezom postavilo se na kraju i pitanje o mogućnosti Metodijeva sastanka s nekim mađarskim vladarom ili vođom, koje autor pozitivno rješava. On name smatra da geografski izraz *strany dunajskyje* u XVI gl. VM može označavati samo dolinu oko donje Tise ili Dunava, a ne, kako bi to htio Brückner, kraj oko utvrde Tulln na Dunavu, za koji bi autor VM kao i u X gl. upotrijebio bez sumnje izraz *нѣтъчьскыѣ*. Prema izvještaju Konstantina Porfirogeneta to je područje predstavljalo *nepokršteni dio Velike Moravske*, pa je lako moglo ući u krug Metodijeva misionarskog interesa. Osim toga poznato je iz historijskih izvora da su se na tom području između g. 881—884. već nalazile skupine starih Mađara kao i to da je kršćanski bizantski dvor imao veze sa staromađarskim vojskovođama Kusalom i Árpádom još prije 895. pa prema tome autor smatra i sastanak Metodija s nekim mađarskim vođom ili vladarem sasvim vjerojatnim i mogućim.

B. G.

Naziv »kurilovica« u zapisu novgorodskog pisca popa Upyrja Lihoga iz g. 1047. tumači E. I. MEL'NIKOV u članku *O drevnerusskih nazvanijah slavjanskoga pis'ma* (»kurilovica«, »slovenskaja gramota«. »litica«, str. 124—140) kao adekvatan nazivu »slovenskaja gramota« u »Povesti vremennyh let« iz početka 12. st., tj. ćirilsko pismo. Po autorovu mišljenju pod nazivom »slovenska gramota« u Staroj Rusiji podrazumijevali su pismo koje je utemeljio Ćiril (i Metodije) i koje su prihvatili Rusi, a s obzirom na grafiju najstarijih ruskih natpisa, ljetopisa, i ostalih pisanih dokumenata to je moglo biti samo ćirilsko pismo. To — po autorovu mišljenju — potvrđuje i prijedložni izraz »is kurilovicē« (»napisati knigi si is kurilovicē«) koji označuje sredstvo, pa ga treba shvatiti u značenju »ćirilicom, ćirilskim slovima (slovima iz ćirilice, putem ćirilice)«. Međutim predložak s kojega je Upyr Lihoj (Vampir Zao) prepisivao pisan je drugim pismom koje u Rusiji nije bilo popularno, tj. glagoljicom. Da je Upyr Lihoj pod »kurilovicom« podrazumijevao pismo kojim je sam pisao, potvrđuje — po Mel'nikovu —

i upotreba glagola s prefiksom »na-« (»napisati«), jer kad bi mislio na drugo pismo, upotrijebio bi prefiks »pre-« (»pere-«). — Pod nazivom »litica« koji se nalazi u kronografu iz g. 1494. u Pskovu (»константинъ еилосоѣ наричемеиъ кириль створи л грамоту... глемѣ литицю«) i u mladem ruskom kronografu iz 17. st. — autor smatra da je staroruski pisac podrazumijevao glagoljicu i da je taj naziv preuzeo iz jugozapadnog ili zapadnog izvora, tj. s područja gdje je bila učvršćena predaja da je Konstantin-Ćiril utemeljitelj glagoljskog pisma. To svjedoči — zaključuje autor — i prisutnost osnove »glagolit-« (a ne »glagol-«) ispred sufiksa -ica u nazivu »glagolitica«, od kojega je nastala »litica«. On dakle leksičko-semantički prazvor te riječi traži kod Slavena koji su poznavali riječ »glagolita« i koji su se nalazili pod latinskim utjecajem. To su mogli biti Hrvati među kojima je još u 10. i 11. st. postojala predaja da je Ćiril (i Metodije) utemeljitelj glagoljskog pisma. Naziv »glagolitica« mogao je, po autorovu mišljenju, nastati u doba prvata pisma »glagolitā« (hrvatskih popova glagoljaša) u 14. i 15. stoljeću, kad je to pismo dospjelo i u Češku i u Poljsku.

A. N.

LIBUŠE BÍLKOVÁ-ZDENĚK FIALA-MARIE KARBULOVÁ, *Alt-mährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen und ihre Bedeutung* (289—335) — Proučavajući terminologiju koju latinski izvori IX. i početka X. st. upotrebljavaju za Veliku Moravsku (u članku je izraz Velika Moravska koji suvremeni latinski izvori ne poznaju zamijenjen sa »Stara Moravska« — »Altmähren«) kao društvenu odnosno državnu tvorevinu, za njezine vladare, za njezino stanovništvo i njihov društveni sastav, za njezina naselja itd., autori studije došli su do rezultata koji su od posebnog značaja za povijest Velike Moravske. Ti su rezultati pokazali u prvom redu da zapadnoevropske kronike i anali početkom IX st. poznaju samo neodređenu masu Slavena oko Dunava (Sclavi circa Danubium habitantes) koju će nešto kasnije poblize ozna-

čiti kao moravske Slavene (Sclavi Margenses), da od druge polovice IX st. konačno prevlada u izvorima izraz Moravljani (Maravi, Maravani, Maravorum gens itd.) za oznaku stanovništva Velike Moravske. Da označe društvenu ili čak državnu organizaciju koju su tvorili ti Slaveni, pisci anala upotrebljavaju od druge polovice IX st. izraz »regnum« (regnum Maravorum, regna Marahensium itd.), a dosljedno tomu i njihovim vladarima daju kraljevsku titulu (Rastislavu od 870. g., Svetopluku od 885. g.). U velikomoravskom društvu postojala je već izvjesna socijalna diferencijacija, ali iz izvora je danas vrlo teško točno odrediti na kojem se stupnju društvenog razvoja nalazila u to vrijeme Velika Moravska. — O postojanju utvrđenih naselja u Velikoj Moravskoj svjedoče izrazi »valorum«, »munitio« i »civitas« kojima izvori sasvim općenito bez nekih pobližih oznaka, osim u jednom slučaju (civitas... Dowina), označuju velikomoravska naselja. Izraz »urbs« javlja se samo jedanput, i to kao »urbs antiqua Rastizi« čiji položaj izvori nigdje ne utvrđuju. Prema mišljenju autora članka, radi se o dobro utvrđenom teritorijalnom ili crkvenom središtu ili, što je još vjerojatnije, sjedištu vladara, u ovom slučaju Rastislava. — Iz crkvenih dokumenata vidi se konačno da je Velika Moravska zahvaljujući Metodiju postigla i samostalnu crkvenu organizaciju, najprije obnovom panonske nadbiskupije, a zatim uspostavom nove crkvene provincije Moravske (od 880. g.) kojoj je na čelu kao nadbiskup bio Metodije. Prema tome autori su mogli na kraju s pravom zaključiti da je društvena (ili državna) organizacija u Velikoj Moravskoj bila isto tako visoko razvijena kao što je bila u to vrijeme u Istočnoj Franačkoj i Bavarskoj.

B. G.

C. FRANC-SGOURDÉOU, *Les initiales historiées dans les manuscrits byzantins aux XIe—XIIe s.* (str. 336—354). Ovaj je članak dio doktorske disertacije rađene u Parizu pod vodstvom prof. A. Grabara. Radi se o dekoriranim stranicama i ilustriranim inicijalima u rukopisima epohe Komnena. Autor tvrdi da se ilustrirani inicijali počinju javljati u IX st. i

osobito u X st. Po svojoj prilici latinski inicijali izvršili utjecaj na najstarije primjere grčkih inicijala, a činjenica da su prvi ilustrirani inicijali nastali upravo u Južnoj Italiji, čine ovu pretpostavku i mogućom. U Bizantu se taj dekor pojavljuje kasnije, manje je smion i figure su podložne formi slova. Ova vrsta inicijala javlja se u Bizantu u X—XI st. i nestaje gotovo sasvim nakon pada Carigrada 1204. god. Nakon toga javljaju se ovakvi inicijali samo sporadički. Autor donosi spisak rukopisa iz XI i XII st. u kojima se nalaze ilustrirani inicijali i opisuje pojedine interesantne primjere. Pored inicijala s jednom figurom religioznog sadržaja ima i takvih kojima je sadržaj iz svakodnevnog života. Neki prikazuju cijele scene. Kada se radi o inicijalima koji imaju veze s ilustracijom na naslovnoj stranici, gotovo je uvijek scena inicijala skraćena scena naslovne stranice; ponekad inicijal ne predstavlja isti predmet kao naslovna stranica, no pripada istom ikonografskom ciklusu; često je scena inicijala sasvim različita od one s naslovne stranice; ima također postavljenih scena nad scenu na istoj margini ili je podijeljena margina na više slika te je oslikano ponekad više margina. Ilustrirani inicijali, koje je autor istraživao, nisu uvijek ikonografski kompletni: to je ovisno o obliku slova. Uglavnom su slike inicijala sa religioznim sadržajima brižno vezane uz tekst.

Nakon inicijala s religioznim sadržajem, ispitivao je autor drugu kategoriju slova, koja nam dokazuje kako su motivi profane umjetnosti prelazili u religioznu ikonografiju. Radi se o rukopisima XI—XII st. u kojima su ilustracije inspirirane scenama iz hipodroma i kraljevskih palača, pripadaju repertoaru cirkusa i sl. Vijek ove vrste inicijala u bizantskoj umjetnosti je kratak: pojavili su se krajem XI st. da bi se umnožili i nestali tokom XII st.

N. L.

ROČNIK XXVIII-2 (1967) i
XXIX-1 (1968)

VL. PROCHÁZKA, *Le Zakonъ sudnyjъ ljudьmъ et la Grande Moravie*, (XXVIII-2, 1967, str. 359—375 i XXIX-1, 1968, str. 112—150). Ta

studija je podijeljena na: Uvod i XVI poglavlja pod slijedećim naslovima: I. Zavisnost ZSL o Eklogi; II. Nezavisnost ZSL o Odgovorima pape Nikole; III. Ostali izvori ZSL; IV. Nesavršenstvo ZSL kao pravnog spomenika; V. Problem službenog karaktera ZSL; VI. Crkveni karakter ZSL; VII. Imaginarni historijski dokazi o bugarskom porijeklu ZSL; VIII. Ostale koncepcije o izvoru ZSL; IX. Zapadno-slavenski lingvistički elementi; X. Povezanost ZSL s velikomoravskim literarnim spomenicima; XI. Dispozicije ZSL koje se odnose na pokajanje; XII. Problem mješovitih sinodalnih sudova; XIII. Ostali zapadno crkveni elementi; XIV. Slavenske ustanove koje predviđa ZSL; XV. Važnost ZSL kao velikomoravskog literarnog spomenika; XVI. Autor ZSL. — Autorovi su rezultati: ZSL je najstariji slavenski pravni spomenik pisan crkvenoslavenskim jezikom i u osnovi je nešto izmijenjen prijevod 17. glave bizantske Ekloge. Prvi član ima za uzor Codex Justinianus 1, 9, izvor za 2. član ne može se utvrditi sa sigurnošću: poredak 2. i 3. člana izgleda da je pod utjecajem Biblije. Ne postoji nikakva zavisnost ZSL od odgovora pape Nikole, na čem inzistira bugarska literatura. ZSL karakterizira znatna defektnost forme i sadržaja u odnosu na njegov uzorak a sačuvani se tekst ne razlikuje bitno od prvotnih redakcija. Samo romantična, juridički formalistična ili historijski šematska doktrina može promatrati ZSL kao prvenstveno državni zakon. Karakter ideološkog crkvenog programa, orijentacija članova posuđenih u Eklogi, orijentacija ublažavanja kazni koje predviđa Ekloga, uvođenje pokajanja kao emancipacije suvremene duhovne administracije, određuju jasno genezu ZSL u crkvenoj domeni. Tradicionalna tvrdnja o bugarskom porijeklu ovoga zakona ne bazira se na historijskoj argumentaciji. Sve ako bi ZSL nastao u okviru kulturnog talasa izazvanog dolaskom istjeranih Metodijevih učenika (što bi bila jedina efektivna mogućnost bugarskog porijekla) on ostaje djelo velikomoravske kulture obzirom na to da svi elementi po kojima se izdvaja od svog grčkog uzorka proizlaze iz Velike Moravske. Teorije o nekom drugom

porijeklu (grčkom, ruskom, panonskom i makedonskom) bez osnove su. Zbir brojnih činjenica filoloških, historijskih i juridičkih govori u korist teze prema kojoj ZSL proizlazi iz Velike Moravske, iako za to nema direktnog historijskog dokaza. U ovoj domeni lingvistički dokaz ima fundamentalno značenje. J. Vašica je dokazao usku vezu ZSL s drugim literarnim spomenicima koji se smatraju velikomoravskim. Zapadnoga su porijekla sistem javnog pokajanja, zabrana ženidbe između kumova, dokazani oblik misne molitve, rastave u slučaju nemoći — što su dokazali J. Vašica i N. S. Suvorov. Dokazano je da su tvrdnje Suvorova i H. F. Schmida koje se tiču prihvatanja sinodalnih sudova i sinodalnih svjedoka pogrešne. Analiza slavenskih ustanova u ZSL govori po svoj prilici u korist Velike Moravske: radi se o eminentnom položaju župana, njihovu nazivu *comites*, *kmēti*, a ne *kmētišti* i o sistemu dvoraca. U okviru Velike Moravske ZSL nema karakter zakona koji bi utjecao na kasniji razvoj češkoga prava. On nije ostavio tragove i ne tiče se po svoj prilici duhovne prakse. Autora ZSL ne može se točno odrediti. Može se pretpostaviti da je ZSL postojao uz druga djela Metodijeve škole, koja se nisu sačuvala.

N. L.

ROČNIK XXIX (1968)

K. HORÁLEK, *Orientalische Legenden bei den Slawen (Mit Rücksicht auf die byzantinische Vermittlung)* (92—111). Kao primjer prenošenja istočnih legendi na Zapad i direktnih veza, bez posredovanja crkvenoslavenske literature, između slavenske narodne predaje i bizantske literarne periferije pod kojom autor podrazumijeva književnosti azijskog Bizanta i kršćanskih zemalja Azije uopće koje nisu pisane grčkim jezikom (npr. sirska, koptska, armenska itd.), autor obrađuje legendu o dva grešnika. Ta je legenda u brojnim varijantama poznata u slavenskoj narodnoj prozi i poeziji. Njezinih motiva ima i u mnogim drugim literaturama, a direktnih analogija čak u Indiji i Mongoliji. Od neslavenskih varijanata koje autor ovdje obrađuje poznate su: 3 finske, tatarska, rumunjska,

armenska, arapska i afrička iz srednjeg Sudana. Postojanje islamske verzije te legende tumači autor direktnim nadovezivanjem islamske literature na prednjoazijsku i egipatsku kršćansku tradiciju. Isti je autor proširio temu o kršćanskim legendama istočnog podrijetla u svom kongresnom referatu štampanom u zborniku »Das heidnische und christliche Slaventum. Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati«. O. Harrassowicz, Wiesbaden 1969, str. 81—98.

B. G.

I. DUJČEV, *Mostiĉ un haut dignitaire bulgare du Xe siècle* (str. 281—289). Autor se pozabavio problemom imena osobe na nadgrobnom natpisu, nađenom u Preslavu 1952. Rijeĉ je o Mostiĉu bugarskom bojaru iz X stoljeća. Prema starim srednjovjekovnim obiĉajima, kada stari »nutarnji bojar« postane monah, mijenja svoje svjetovno ime i dobiva novo koje najĉešće poĉinje istim slovom alfa-beta. Ime Mostiĉ, ĉini se, meĉutim, svjetovno. Zbog toga je I. Dujĉev formulirao hipotezu da je ovaj »nutarnji bojar« bio poznatiji po laiĉkom imenu vezanom uz njegovu profesiju, jer se zamonašio, kako se vidi iz natpisa, u visokoj starosti kad mu je bilo osamdeset godina. Ostaje neriješen problem etimologije imena Mostiĉ. Radi li se tu o liĉnom imenu ili prezimenu, o slavenskoj rijeĉi ili ne. St. Stanĉev, V. Ivanova, i V. Beševliev dopuštali su takoĉer skito-traĉku, iransku ili tursku etimologiju. Autor se vraća provjeravanju najvjerojatnije hipoteze, tj. slavenskoj etimologiji — izvodeći ime od slavenskog termina *mostъ*. Zbog toga svraća pozornost na neke inskripcije koje dokazuju da je gradnja mostova bila tako vaŹna aktivnost da se podaci o tome unose u inskripcije od kojih navodi nekoliko primjera u bugarskoj, rimskoj i bizantskoj praksi, na historijskim slavenskim, tj. staroruskim i srpskim izvorima. — Ime Mostiĉ oznaĉavalo bi dostojanstvenika kojemu je bio zadatak da konstruira i da odrŹava mostove. S vremenom je oznaka zanimanja postala prezime kojim je dostojanstvenik iz epohe Simeona i Petra nazvan na svom nadgrobnom natpisu.

H. BULÍN, *A propos des formations politiques des Slaves à la périphérie méridionale du bassin du moyen Danube au cours du IXe siècle* (str. 360—378). Ova se studija bavi poviješću juŹnoslavenskih etniĉko-politiĉkih zajednica (Abodrita, Guduskana, Timoĉana, Slavena iz Donje Panonije, Dalmatinskih Hrvata) naroĉito s obzirom na uvjete pod kojima su stvarali svoje politiĉke formacije. Naglašena je velika historijska uloga koju su odigrali Slaveni na juŹnoj periferiji dunavskog bazena u toku IX. st. Poznato je da je više grupa slavenskih plemena koji su obitavali u ovoj regiji nastojalo u toku devetoga stoljeća uspostaviti politiĉke formacije. Te formacije prelaze plemenski karakter, ali ne dostiŹu karakter drŹave s odreĉenom strukturom. Mogli bismo ih nazvati »etnopolitiĉkim zajednicama« ili »prijelaznim formacijama«. One su bile nepostojane i kratkotrajne pojave u velikoj borbi izmeĉu evropskih velesila: franaĉkog, bizantinskog i bugarskog carstva. Samo Dalmatinski Hrvati, zahvaljujući svom geografskom poloŹaju udaljenom od politiĉkog centra, prije svega franaĉkog imperija, uspijevaju u toku IX. st. osnovati svoju feudalnu, relativno neovisnu drŹavu kao i crkvu neposredno podvrgnutu jurisdikciji pape.

N. L.

ROĀNIK XXX (1969)

P. SIMIĆ, *Ein österlicher Cherubischer Hymnus* (116—118). U istoĉnim Liturgijama bizantske tradicije saĉuvala su se 4 Kerubinska himna koji su se pjevali na pojedine dane Velike sedmice uz razliĉite dijelove Liturgije (kod Velikoga ulaza, prije Priĉesti, na kraju Liturgije, u Liturgiji posvećenih darova na Vel. petak itd.). Uz ova 4 saĉuvana himna autor donosi tekst još jednog dosada nepoznatog himna iz Tipikona svetogorskoga srpskog manastira Hilandar br. 493, str. 158 iz 14. st. koji se pjevao na Uskrs. Kako se ovaj Kerubinski himan ne nalazi u izdanim grĉkim rukopisima (Goar, Brightman, Dmitriewskij), autor pretpostavlja da je on djelo jednoga srpskog pjes-

nika iz sredine 14. st. koji je ispjevao i »Na mnogaja ljeta« caru Dušanu ili Stjepanu Urošu. Na ovu pretpostavku ukazuje zaključni tekst himna gdje se moli za oslobođenje od neprijatelja. Autor smatra da se riječ »neprijatelji« odnosi na Turke koji su u to vrijeme prodirali na Balkan. Ovaj

novopronađeni Kerubinski himan ukazuje na jednu pretpostavku više, naimе, da su Slaveni, nakon preuzimanja grčkoga obreda u bogoslužje, također unosili u važnije dijelove Liturgije i vlastite inovacije i izmjene.

M. P.